

ТМ	Г. XXVI	Бр. 2	Стр. 245 - 260	Ниш	април - јун	2002.
----	---------	-------	----------------	-----	-------------	-------

UDK 581.5:008+165.742

Оригинални научни рад

Примљено: 20.03.2002.

Весна Милтојевић

Факултет заштите на раду

Ниш

ЕКОЛОГИЈА - ХУМАНИЗАМ - КУЛТУРА

Резиме

Нагомилани проблеми у систему "друштво-природа", као једно од обележја савремене цивилизације, захтевају другачије поимање места и улоге човека у свету који га окружује. Сходно томе неопходно је и ново промишљање културе. За разлику од традиционалног схватања, култура се у савременом друштву не посматра као антитеза натури (природи), већ као мера и начин реализације и развоја суштинских моћи човека чији је циљ уравнотежење односа у систему "друштво-природа". На тај начин култура није средство отуђења од природе, већ спајања са њом, којом човек на адекватан начин остварује своју биосферну функцију.

Формирању еколошке културе доприноси еколошки поглед на свет у чијој се основи налазе еколошка знања ослобађена биолошког детерминизма и обogaћена садржајима о свеукупности односа човека према природним и социјалним условима средине живљења. Доприносећи превладавању потрошачког односа према природним ресурсима, еколошка култура постаје средство превазилажења или ублажавања еколошке кризе.

Кључне речи: екологија, еколошка култура, култура, хуманизам

Савремено човечанство налази се пред избором "имати или бити?" Дилема је очигледна - наставити са развојем потрошачко-технократске цивилизације и (о)чувати постојећи начин деловања према природи, или - променити вредносне оријентације и изменити структуру деловања и сачувати природу у стању погодном за живот. Прихватљива је једино друга варијанта која подразумева корените промене система вредности у области материјалне и духовне културе, допуну природно-научне слике света културолошком и хуманистичком идејом о коеволуцији природе и друштва и формирање глобалног еколошког погледа на свет. Остваривање ове (друге ва-

ријанте) намеће потребу уважавања и сврсисходног утемељивања веза између екологије, културе и хуманизма. На први поглед сврсисходност веза је очигледна. Али, при темељнијој анализи могу се уочити разлике и супротности.

1. Екологија је настала средином 19. века у оквиру биологије, тачније као потдисциплина зоологије.¹ Предмет екологије у процесу њеног оформљења као науке мењао се и проширивао - од проучавања животне средине појединих врста, преко изучавања екосистема, међусобног утицаја међу екосистемима и биосфере до проучавања положаја човека у биосфери.

Екологија као наука и специфична, сложена дисциплина трпела је различите промене. Као наука, ширила је свој предмет проучавања,² да би у савременим истраживањима попримила међудисциплинарно обележје захваљујући новим сазнањима о узроцима и последицама еколошке кризе и путевима њеног решавања. Од дисциплине биологије, како је неки поимају, прераста у меганауку.³ Као меганаука, сублимише учења хемије, физике, инжењерских и неких знања друштвених наука (социологије, економије, психологије, социјалне антропологије ...) и требало би да изучава деловање природних фактора и многобројних процеса у њој, изазваних људском делатношћу на живи свет. Основни циљ овако схваћене екологије, јесте спречавање негативних последица антропогеног деловања на природу и здравље људи.

Крајем прошлог века актуализована су теоријско-методолошка становишта по којима екологија треба да се бави својим првобитним, биозоолошким предметом. Новонастале проблеме у функционисању друштва и природе, изучавала би једна нова, мултидисциплинарна и генералистичка наука Environmental Science - Наука

¹ Први пут термин екологија употребио је Е. Хекел (Е. Haeckel) у делу "Природна историја стварања" (*Natural History of Creation* 1866), да би њиме означио дисциплину која за предмет свог истраживања има односе између животињских врста и њихове органске и неорганске околине. "Мада зачетак екологије као науке не треба везивати само за ово име, те треба поменути Хумболта, Дарвина, Ламарка, Лавоазијеа. Многи управо Дарвина сматрају творцем "модерне Екологије". (Милорад М. Јанковић, Развој еколошке мисли, у зборнику радова *Животна средина и усклађени развој*, Удружење "Наука и друштво" Србије, Београд, 1996, стр.37-55).

² О фазама у развоју екологије видети: *The New Encyclopedia Britannica*, Encyclopedia Britannica, Inc., 1974., Vol.6; Н.Ф. Реймерс, *Екологија (теорије, закони, правила, принципи и хипотезе)*, Россия Молдая, 1994.

³ Шире видети: Н.Н. Марфенин, *Екологија и хуманизм (меняющиеся правила жизни)*, Зборник радова *Россия в окружающем мире*, Издательство МНЭПУ, Москва, 2000, стр. 29-50.

о животној средини.⁴ Она би обједињавала природне науке (биологију, медицину, физику, хемију, шумарство, географију, математику, статистику и друге) и друштвене науке (право, економију, социологију, етику, демографију, политичке науке, организацију и управљање пословањем и друге).

Паралелно са проширивањем интересовања у оквиру саме екологије и настојањима да се оформи једна нова наука одвијала су се још два, за предмет овога рада, веома битна процеса. Пре свега, увиђајући алармантност стања у животној средини, која се огледа кроз угроженост, деградацију и деструкцију екосистема, као и главни узрок таквог стања—деловање антропогеног фактора, већ оформљене научне дисциплине, свака у свом домену, почињу да сагледавају однос човека (његове делатности) и животне средине. Тако се као посебне дисциплине оформљују еколошка економија, социјална екологија, урбана екологија и друге. Истовремено, многе области човекове делатности добијају префикс "еко", па се заговара развој еко-технологије и говори о потреби еколошког образовања, о формирању еколошке етике, о конципирању и спровођењу еколошке политике, еколошком праву и другим еко-потребама и начинима њиховог задовољавања.

Упоредо са овим теоријско-методолошким и сазнајно-хеуристичким процесима сам појам екологије поприма и једно много шире значењско утемељење. Почиње да се користи за означавање новог погледа на свет,⁵ за означавање нове филозофије живота у којој доминирају другачије вредности од оних које су карактеристичне за период индустријске и технолошке револуције, уз потенцирање одговорности за судбину Планете. Овако схваћена, екологија детерминисе однос човека према природи, али и према другим људима, најопштије речено према свему што га окружује. Поимање човека као дела биосфере је "истовремено и спознаја одговорности човека

⁴ Шире видети: W. Cunningham, B. Saigo, *Environmental Science - a Global Concern*, W.C.Brown Publishers, 1990. и Мара Ђукановић, *Животна средина и одрживи развој*, Елит, Београд, 1996, стр. 10-11.

⁵ Основу новог погледа на свет, еколошке слике света чини: "признавање целовитости, јединства света и човека као органског дела биосфере и космоса; одговорност човека, његовог разума и интелекта за извршавање негентропске биосферне функције; дијалог природе и човека неконфрнтирање међу њима; хуманизам у контексту еколошке културе као признање приоритета природних фактора у односу на друштвене; коеволуција као оптимизација узајамног дејства друштва у развоју и природе које оно мења; признавање вредности саме природе, вишег нивоа организације природних система у односу на социјалне." (С.Н. Глазачев, *Екологическая культура и образование в меняющемся мире*, у: *Экологическая культура и образование: опыт России и Югославии*, Москва, 1998, стр. 36-64).

као мисаоног, разумног бића, за извршавање биосферне негентропске функције. Одговорност човека за судбину планете - то је нови вредносни, аксиолошки оријентир човечанства, нова парадигма погледа на свет."⁶

Управо овакво одређење екологије може да се доведе у везу са замршеном телеологијом културе и хуманизма схваћеним као брига за трајну добробит људи. Јер, тај нови поглед на свет сублимира идеју повезаности рационалног и моралног начела човека, идеју о планетарном социо-економском и културном, духовно-моралном јединству човечанства.

2. Историјски гледано, сам појам хуманизма имао је у различитим периодима различито значење те је сходно томе био или не у коализији са схватањем екологије као погледа на свет. Хуманизам се јавља као правац у култури у 14. веку, да би се током 15. века проширио из Италије на читаву Западну Европу. Хуманизам као културни покрет, представља својеврстан отпор људског духа вишевековном ропству догама хришћанске религије, које су настојале да човека потпуно подреде богу и одвоје га од овоземаљског света и природе. У том периоду, латински термин хуманитас означава стремљење ка развоју људских врлина, а главни идеал чини хармонија просвећености и активности. Зато је хуманизам тог времена често био политизован, што се манифестовало кроз социјалне револуције. Епоха ренесансе надградила је хришћанску етику и допринела даљем развоју хуманизма, и она је развијајући идеје о поштовању достојанства човекове личности и вредности овоземаљског живота, срећи, правичности и једнакости међу људима, поспешивала појаве социјалних немира, буна, револуција и ратова.

Хуманизам, настао као правац у култури, утицао је на промене у начину мишљења и крчио пут ка науци и научно-техничкој револуцији. Допринео је не само економским променама, већ је захваљујући њему дошло до многобројних достигнућа у науци, која су коренито променила живот човека у позитивном смислу, али и проузроковала недаће изазване таштином људи који желе да преуреде свет по свом нахођењу. Истичући у први план човека као највећу вредност и задовољавање његових потреба формирао се заправо један антиеколошки поглед на свет. Дуги низ година идеја хуманиста почива на схватању човека као природног, независног и умног бића, способног да одлучује и обликује своју судбину. Идеје наглашеног хуманизма (антропоцентризма) налазимо код француских просветитеља (Монтескијеа, Волтера, Дидроа, Русоа), немачких идеалиста (Канта, Фихтеа, Шелинга и Хегела) али и код неких савремених

⁶ Исто, стр. 38.

теоретичара. Они, своје схватање заснивају на хипотези да је човек биће избора и намера – слободно, рационално, морално, подвлачећи да немају никакве дужности и обавезе према било коме или било чему, осим према другим људима. Е. Фром (E. Fromm) заступа донекле истоветно гледиште. Он оспорава човекову повезаност са природом, сматра да људи нису у стању да воле друге (друге врсте или природу у целини) ако не воле довољно себе.⁷

Марксово схватање хуманизма, једним делом може да се сврста у наглашени, другим у умерени антропоцентризам, а идејом о измирењу човека са природом даје сасвим ново значење овом појму. Наглашени хуманизам срећемо у његовој идеји о овладавању природом и природним процесима и сталном јачању производних моћи човека. Идеје умереног антропоцентризма налазимо у теорији дезалијенације коју апсолвира ставом о измирењу човека са природом. Његов хуманизам повезан је са теоријом алијенације и може се схватити и као историјски и практично-револуционарни, али и као теоријски. Учење о људском раду и производним односима средишња је тачка Марксовог хуманистичког учења. По његовом схватању, отуђење у сфери рада узрок је алијенације у целокупном животу. Хуманизам је могуће остварити укидањем својинских односа. Након остварења у сфери рада, "практичког хуманизма", долази до остварења "теоријског хуманизма" у сфери идеологије. Дезалијенација је могућа у комунизму, јер он представља заједницу равноправних људи у којој ће се остварити хармоничан однос човека са човеком и човека са природом.⁸ Марксова идеја о измирењу човека са природом извучена из контекста учења о раду и развоју друштва сасвим је прихватљива. Међутим, у контексту савремених историјских догађаја показала се неадекватном, те је била критикована од стране многих мислилаца.⁹

Савремени услови живота довели су до даље трансформације поимања термина хуманизам. Данас се овом појму придаје много шире значење него раније. Он више не подразумева само световни поглед на свет насупрот сколастици као у време када се појавио, ни-

⁷ Erich Fromm, *Man for Himself, An Inquiry into the Psychology of Ethics*, Rinehart and Winston, New York, 1947.

⁸ "Тај је комунизам као довршени натурализам - хуманизам, као довршени хуманизам - натурализам, он је истинско решење сукоба између човека и природе, између човека - човека, истинско решење између егзистенције и суштине, између опредељивања и самопотврђивања, између слободе и нужности, између индивидуума и рода." (К. Маркс, оп. цит.)

⁹ Шире о Марковом схватању и критици његовог поимања хуманизма видети: Руди Супек, *Хуманизам*, у: *Енциклопедији политичке културе*, Савремена администрација, Београд, 1993, стр. 365-371.

ти само признавање вредности човека као личности и његовог права на слободан развој без обзира на припадност друштвеној групи (класи, слоју, народу...) као у време револуционарних промена. Термин хуманизам данас се користи да би означио потребу мирне коегзистенције човечанства на планетарном нивоу, што води његовом уједињавању, као и за тенденције промена у вредносном систему при чему се човек посматра као део природе те је неопходно да живи и дела у сагласју с природним законитостима. Значи у савременом смислу хуманизам означава право на образовање, поштовање грађанских права, али и толеранцију, саосећање и стремљења усмерена ка побољшању света. Овакво поимање хуманизма заправо спаја хуманизам и екологију. Јер, остваривање напред апострофраних стремљења немогуће је без остваривања основног права човека на живот, и то живот у чистој (здрој) животној средини/природи. На овај начин формира се екоцентрични поглед на свет. Његову суштину чини становиште по коме је човек део заједнице равноправних чланова (човека, биљака и животиња) који утичу међусобно једни на друге, али и на неживи свет који их окружује. Овакав став не значи пренебрегавање чињенице о специфичности социјалне димензије људске врсте која чини спону између хуманизма, екологије и културе.

3. Култура представља укупност система делатности који обезбеђује живот човека. Као систем и метод друштвеног живота заснована је на хијерархији вредности којима су истакнути највиши појединачни и друштвени циљеви.¹⁰ Производ је човекових рационалних настојања и способности, сачињена је за човека и према људској мери. Надређена је природи и игра двоструку улогу: штита и посредника између човека и Универзума.¹¹

Заправо, биолошка репродукција човека без социјалне није дозвољена да би се он као јединка придружио својој врсти. Неопходно је посредовање културе. Култура је важна из најмање два разлога: прво, деца се развијају у зреле људе под њеним утицајем (кроз процес социјализације) и друго, уз њено посредовање, дошло је бар једним делом до конституисања људске врсте, захваљујући раду. "Човекова природа захтева процес акултурације и то у двоструком виду: а) онтогенетски, деца се развијају у зреле људе под утицајем култу-

¹⁰ Хијерархија вредности је једно од основних обележја интеракције културних, социјалних и индивидуалних детерминанти. Успоставља се према "многобројним критеријумима: важности, пожељности, интензитета, трајности, садржају, итд." (Драгомир Ј. Пантић, *Доминантне вредносне оријентације у Србији и могућности настанка цивилног друштва*, у: *Потиснуто цивилно друштво*, Вукашин Павловић (ед), ЕКО ЦЕНТАР, Београд, 1995, стр. 71-72).

¹¹ Jerzy A. Wojciechowski, *Cultural Pluralism and National Identity*, Cultures, Vol. IV, no. 4, 1977, 52-61.

ре, и у том смислу се човек рађа некомплетан као врста; и б) фило-генетски, људска врста се и као врста током времена (историје) конституисала бар једним значајним делом и кроз посредовање културе, у смислу рада, материјалне и духовне културе."¹²

Култура је процес и резултат духовне производње која обезбеђује формирање, одржавање и увођење норми, вредности, значења и знања, оваплоћује их у ликове различитих облика културе (религију, науку, уметност...). Изражавајући свој садржај кроз систем морала, права, религије, у уметничкој и научној сфери утиче на друштвене појаве (процесе и творевине). У савременом свету она је показатељ нивоа развоја друштва, његове просвећености и рационалности, али уједно сублимира друштвена достигнућа (укључујући и технологију) благодарећи којима се човек издвојио из природе и изашао из оквира биолошког детерминизма. Прављење оруђа, симболичко мишљење и изражавање помоћу симбола, преношење искуства са поколења на поколење - омогућавају човеку да се прилагоди средини живљења на начин који није својствен другим живим бићима. Тако култура добија особену регулациону и адаптивну функцију и представља "небиолошки аспект човековог понашања."¹³

Култура у зависности од садржаја и вредносних оријентација може зближити или отуђити људе међусобно, али и од природе, јер као способност адаптације и организације животне снаге јавља се као важан фактор тих односа. Историјски гледано она је кроз форме свог испољавања, кроз елементе материјалне и духовне природе, дуги низ година доприносила неадекватном односу човека према природи, пре свега кроз развој средстава за производњу.¹⁴ Основ тог односа чинио је вредносни систем како појединаца, тако и друштва у целини.

4. Култура је нераздвојно повезана с мишљењем и делањем човека. Одређује му место у природи, оквир, обим и могућности учења у процесе животне средине. У њој је на специфичан начин изражен човеков однос према природи, јер доминантне вредности друштва директно утичу на карактер међудејства друштва према њој. Зато се у развоју људског друштва и опште-човечанске културе, уз апострофирање доминантних вредности које исказују специфичан

¹² Вукашин Павловић, *Екологија и етика*, у: *Екологија и етика*, Еко центар, Београд, 1996, стр. 26 и 27.

¹³ С.Н. Глазачев, Е.Н. Когај, *Екологическая культура и образование: очерки социальной экологии*, Горизонт, Москва, 1999, стр. 16.

¹⁴ Један део овог излагања преузет је из рада: Jelena Djordjevic, Vesna Miltojevic, *A Change in the System of Values - The essence of the Humanity Survival and Living protection*, Facta Universitatis, series Working and Living Environment Protection, Vol.1, No 1, 1996, p. 43-49.

однос човека/друштва према природи разликују: архаичка култура, култура древних цивилизација,¹⁵ антрополошка, технолошка и еколошка култура, односно доиндустријска, индустријска и постиндустријска култура.

У доиндустријској култури можемо разликовати архаичку културу и културу древних цивилизација. Заједничко обележје им је исказивање повезаности човека/друштва и природе. О првом типу културе (архаичкој) знамо веома мало, углавном захваљујући етнографским истраживањима. Она указују да је међуоднос човека и природе био одређен физичким опстанком човека и детерминисан степеном развоја самог човека.

Персонификујући збивања у живој и неживој природи кроз митове¹⁶ и ритуале људи су исказивали на симболичан начин јединство са природом. На тај начин исказивана је њихова "непоколебљива вера у крајњу смисаону везу бивствујућег, вера која захтева безусловну покорност,"¹⁷ али и нада да ће силе природе бити покорене.¹⁸ Временом, човек занемарује веру у покорност природи, почиње да је покорава и долази до првих нарушавања еколошке равнотеже. Многи везују појаву прве еколошке кризе за период неолита, при чему као узрок наводе противуречност између лова крупних животиња и ограничености природних услова за такав лов. То доводи до појаве сточарства, нешто касније и земљорадње и прелаза са присвајачке на произвођачку привреду. Паралелно са развојем свести усавршавала су се оруђа за рад, мењали интерперсонални односи и облици удруживања људи.

Култура (и културе) древних цивилизација Кине, Индије, Египта, Грчке, Рима ... у први план истичу јединство човека и природе. У култури древног Истока однос према природи грађен је на принципу једнакости човека, напретка и природе. Ова идеја јединства и идеја хармоније космичког настајања ушла је у основу источних религиозно-филозофских система (хиндуизма, будизма, кинеске филозофске мисли, традиционална учења Јапанаца). Поједини принципи настали у овом периоду актуелни су и данас. Са принципом кинеске филозофије, по коме човек треба да извуче користи из природних

¹⁵ Глазачев и Когај разликују митолошку, космополитску, антрополошку и технолошку културу. (Видети: С.Н. Глазачев, Е.Н. Когај, *Екологическая культура и образование: очерки социальной экологии*, цит. изд., стр. 17-27).

¹⁶ У миту "човек себе раствара у природи, стапа се са њом и природне силе савладава у машти." (Ф.Х. Кессиди, *От мифа к логосу*, извор: Веселин Илић, *Мит и стварање*, Просвета, Ниш, 1990).

¹⁷ Михајло Ђурић, *Мит, наука и идеологија*, БИГЗ, Београд, 1989, стр. 47.

¹⁸ "Мит је део човековог прахиса у коме се на поетички, стваралачки начин немоћ човека у суровој стварности праисторије показује као дозивање наде." (Веселин Илић, *Мит и стварање*, цит.изд, стр. 20-23).

процеса не мешајући се у путеве природних процеса, повезана је данашња идеја: производња без владања, развитак без господарења. Будистички принцип "све у једном, једно у свему" сличан је Комонеровом закону: све је са свим повезано. Представе о хармонији човека и космоса постојале су и у старогрчкој филозофији. Човек је само честица природног процеса у настајању Космоса, па његов живот мора да се потчини његовим законима - уче нас грчки филозофи.

Настанак градова, стални сукоби између различитих друштава уз уништавање тековина културе¹⁹ само продубљују јаз, јачају проблеме на релацији друштво - природа. Антагонизам у друштву, али и друштва према природи узрокују нестанак древних цивилизација на једној страни и нарушавање природне равнотеже на другој.

Индустријска култура је тип културе који егзистира неколико векова. Формира се у време хуманизма и ренесансе, у периоду великих географских и научних открића, у доба настанка антропоцентричног погледа на свет. Човек је сагледаван као центар знања и делатности, а представе о јединству човека и природе замењене су идејама о његовом господарењу над природом. Овоме је допринело и религијско схватање, јер сагласно Библији, Бог је створио човека по својој замисли и одређује га за господара над творевинама.²⁰

Али, паралелно са развојем хришћанства долази и до развоја научног погледа на свет те заједно разарају невидљиве споне човека и природе. Последице Беконове (F. Bacon) девизе "Знање је моћ", Декартовог (R. Descart) прокламовања апсолутне вредности човековог разума и Контове (O. Conte) идеје да треба искоренити сваки "за индустрију бескорисни живот на земљи", иницирају схватања природе као објекта манипулације у име "вишег" научног прогреса.

Следећи овакве идеје од 14. века до последњих деценија 20. века, уз стални развој науке и технике човек оделотворује технолошку културу. Овај тип културе исказује се у знаку експанзије моћних техничких средстава, биотехнологија, робота, нуклеарних реактора и других моћних средстава, или како Јасперс (K. Jaspers) подвлачи, долази до тираније човека над природом захваљујући техничким средствима и адаптационим способностима самог човека. Међутим, она показује и своје наличје: долази до нарушавања при-

¹⁹ Најбољи пример је пропаст етрурске културе. У 6. веку пре нове ере територију Апенинског полуострва на коме су живели Етрурци освојили су Гали. Долази до демографских проблема а потом и нарушавања могућности даљег развоја, јер су Гали између осталог, разорили етрурски систем за наводњавање.

²⁰ "Потом рече Бог: да начинимо човјека по својему облику, као што смо ми, који ће бити господар од риба морских и од птица небеских и од стоке и од цијеле земље и од свијех животиња што се мичу по земљи." (Библија, Прва књига Мојсијева 1:26, Библијско друштво, Београд, стр. 2).

родне равнотеже, до смањења асимилационих могућности природе. Технолошка култура заправо продубљује противуречности између антропогенних експанзивних делатности и ограничених потенцијала постојећих природних ресурса. Она доводи до еколошке кризе која има глобални карактер и постаје ограничавајући фактор човекове делатности, развоја и опстанка.

Технолошка култура не доводи само до нарушавања природне компоненте животне средине, већ узрокује и проблеме на антропо-лошком плану. Прате је ретроградна стања, попут кризе идентитета, смањења комуникације међу људима, повећане агресивности и нетрпељивости, фундаментализма, развоја масовне псеудокултуре, пораста генетских обољења и, коначно, губитка смисла људске егзистенције. Технизација значи доводи до угрожавања природне средине, али скрнави и аутономију човекове личности, те се губи смисао битисања човека и постојања друштва.²¹ Високоразвијена технологија разара контакте човека са природном средином, традиционалним условима живота, затим лишава савременог човека стабилности, а "његову душу обузима неспокојство, неодлучност, страх пред сутрашњицом."²²

Поред технологије, ове процесе поспешује и развој градова. Мада се градови појављују у време настанка културе древних цивилизација,²³ урбанизација и настанак урбане културе везана је за овај период. Више него раније градско становништво овог времена живи изван свог природног амбијента. У урбаним конгломератима оно је супротстављено природи, свој живот подређује култу модерног градског живота. Али, град постаје не место "градске цивилизације већ место градског живота, то јест извесног броја феномена згуснутости становништва, делатности, радова, разоноде, могућности итд."²⁴ У њима човек осећа отуђеност од других људи, али и од при-

²¹ Један од разлога продубљивања проблема у 20. веку је излазак на сцену нискообразованих људи, људи без морала који ради задовољавања својих потреба не поштују свет који их окружује, људи који због своје ускогрудости не виде излаз из сложене ситуације и воде у нихилизам. (С.Н. Глазачев, Е.Н. Когај, *Екологическая культура и образование: очерки социальной экологии*, цит. изд., стр. 29).

²² Исто.

²³ О урбаним друштвима и урбаној култури видети шире: Анри Лефевр, *Урбана револуција*, Нолит, Београд, 1974, Богдан Богдановић, *Урбанистичке митологеме*, Вук Караџић, Београд, 1966. и Богдан Богдановић, *Urbs & Logos*, Градина, Ниш, 1976, као и Михајло Ђурић, *Мит, наука и идеологија*, цит. изд., стр. 155-168.

²⁴ "Раст градова у XIX веку, који је донео развој друштвене и појединачне сложености, на разини широких слојева, одразио се ужасним притисцима, дубоким репересијама, неизвесностима живота и преживљавања (незапосленост) безобличним агломератима, бројним нередима (криминал, алкохолизам)." (Едгар Морен, *Дух времена* (2), БИГЗ, Београд, 1979, стр. 212-213).

роде, те покушава да јој се врати кроз култ сеоског живота, призивањем phusisa и arhe.

Сложена ситуација захтева радикалне промене у технологији, социјалној организацији, психолошким и моралним оријентацијама. За решавање/ублажавање савремене еколошке ситуације неопходне су, пре свега, промене погледа на свет. Његову основу чине идеје о човеку као делу природе и потреби максималног сагласја човекове делатности са природним и биолошким процесима. То доводи до прокламовања нових вредности (које у суштини то нису), корекције усмеравања научно-технолошког прогреса, до еко-културе.

Нова постиндустријска култура требало би у себи нужно да садржи еколошку компоненту да буде еколошка култура. Она представља противтежу култу технике²⁵ и претпоставља како хармоничан однос човека према природи, тако и према социјалном окружењу и према самом себи као делу природе. Заправо, одређује међуделовање друштва и природе, природне и друштвене средине. Очување културне средине једнако је важно као и очување животне средине, јер природа је неопходна за човеков биолошки живот, а културна средина за његов духовни живот и унутрашњи мир. Зато се сматра да је "однос природе и друштва однос две културе". Обе су резултат историјског развоја, при чему се човекова култура развијала под утицајем и у зависности од природне, а развој природне оствариван је много милиона година, "а од релативно скоро развија се под дејством човекове културе."²⁶

С обзиром на то да људи не могу више ласкати себи да су највреднији и најквалитетнији део природе имајући у виду докле су својом активношћу у стању да је деградирају, то ће морати своју будућност да граде на квалитативно другачијим вредностима, у чијој скали доминантну улогу добија Живот уопште, а онда живот људске врсте. Услов стварања ових нових еко-хуманистичких вредности условљен је развојем човекове свести и појавом еколошке свести. Она/еколошка свест указује на интеракцију између човека/друштва и природе, утиче на вредновање настале ситуације, као и на понашање. Доприноси да људи схвате да им је свешћу дато да буду чувари природе у свим њеним манифестним облицима и да су они одговор-

²⁵ Култ технике треба ограничити, мада је техничка писменост становништва неопходна. (Д.Ж. Маркович, А.С. Левин, *Введение в социальную экологию*, Силламяз, 1999, стр. 139).

²⁶ "Прва (култура природе) може се остваривати без друге (човекове), а (друга) човекова не може без прве. Неопходан је дијалог две различите културе, а човек у том дијалогу мора бити веома пажљив сабеседник." (О дијалогу две културе пише Лихачев. Преузето из С.Н. Глазачев, Е.Н. Когај, *Экологическая культура и образование: очерки социальной экологии*, цит. изд., стр.136).

ни за остварени степен равнотеже између друштва/културе и природе.

Многи овај прелаз сматрају револуционарним у историји људског друштва, јер она (еколошка култура) иступа као норма и идеал, стављајући еколошку целисходност као ограничење на путу човековог развоја. Основ те новоформиране општечовечанске, јединствене културе чине еко - хуманистичке вредности.

Развој еколошке културе подразумева промене у схватању човечанства о односу у систему "друштво-природа" и признавања њихове равноправности и међуделовања. У складу с процесом међудејства човека и природе, еколошка култура претпоставља реализацију нових принципа делатности људи у радној средини и природној средини;²⁷ заштиту природе као природне средине живота.

Однос човека према природи условљен је погледом на свет и чини основ еколошке културе, а детерминисан је вредносним ставовима појединаца, друштва и човечанства. У историји човечанства могу се уочити три основне групе вредносних ставова у односу на природу. У прву групу спадају они у којима се супротставља човек природи, што доводи до агресивног и потрошачког односа човека према њој. Илузорна представа о безграничности и неисцрпивости природних ресурса уз оријентацију на потрошњу доводи до деградације животне средине. Други систем вредносних ставова чини својеврсни романтизам, јер почива на култном обожавању природе. У другој половини 20. века јавља се трећа група вредносних ставова, која је веома блиска другој, али превазилази романтичарске поставке о повратку природи. Основу ове групе вредносних ставова чине промене у вредносним системима, корените промене у процени природе при чему јој се придаје вредност по себи, а самим тим и другачији поглед на свет.

Главна парадигма новог погледа на свет је чињеница да људи не егзистирају на Земљи ради себе самих. Они су дужни да правилно сагледају своје место и улогу у свету који их окружује, да поштују све ентитете који постоје независно од њихове воље и испуњавају одређену биосферну функцију. Основу новог погледа на свет чини сазнање да човек мора да живи са другима, уз друге и за друге (будуће генерације) уз оптимизацију деловања са природом. Ствара се по-

²⁷ У пољопривредној делатности стратешки циљ постаје усклађивање производње са природним законитостима, а у индустријској делатности примена нових технологија које се брижљиво односе према природним ресурсима и доприносе заштити животне средине. Тиме би човечанство прешло из техногене у ноогену културу. (*Културологија - Теорија и историја културе*, Централни Институт непрерывного образования общества "Знание" России, Москва, 1996, стр. 73).

себна социо-културна реалност, еколошка сфера утемељена на еколошким знањима.

5. Еколошка култура је релативно нов појам, настао са сазнањем да је савремена технократска култура дошла у конфликт с природом и да је потребно изградити особену - еколошку културу која ће омогућити решење конфликта. Појам се често користи у литератури, документима међународних организација, средствима мас-медиа, али малобројна су њена одређења. Сва промишљања појма еколошке културе садрже на особен начин исказану идеју о потреби хармоничног односа друштва и природе у циљу заштите не само човека већ и Планете. Еколошка култура одређује се као начин сагледавања социоприродног развитка друштва који обезбеђује очување и побољшање природне средине.²⁸ Она је мера и начин реализације и развоја суштинских моћи човека, еколошких сазнања и мишљења у процесу духовног и материјалног освајања природе и подршка њене целовитости.²⁹

Слична овим је дефиниција по којој еколошка култура подразумева такав начин заштите живота, при коме је друштво системом духовних вредности, етичких принципа, економских механизма, правних норми и друштвених институција способно да формира такве потребе и начине за њихово решавање, који не би нарушили природну средину, обезбеђујући тиме коеволуцију Друштва и Природе.³⁰ Еколошка култура обухвата културу понашања и самореализације сваке личности, малих и великих социјалних група уз прожимање и паралелни развој специфичности материјалних услова и духовног живота појединих народа.³¹ Под њом се подразумева не само однос према природи и културном наслеђу, "већ и трајне и неотуђиве вредности развоја друштва, укупни етос савремене културне самосвести."³²

²⁸ М.Н. Мамедов, *Култура, екологија, образовање*, Издательство РЭФИА, Москва, 1996, стр.15.

²⁹ С.Н. Глазачев, *Екологическаја култура и образовање у мењајућем свету*, у: *Екологическаја култура и образовање: опит Русије и Југославије*, цит. изд., стр. 49-50.

³⁰ С.М. Сухоркува, *Екологическаја култура и еколошко-економическо образовање*, у: *Екологическаја култура и образовање: опит Русије и Југославије*, цит. изд., стр. 211.

³¹ Данило Ж. Марковић, *Значај еколошког образовања за осавремењавање образовног процеса у савременој школи*, Настава и образовање, Београд, 1-2/2000, стр. 49-59.

³² "Еколошком културом показују се, откривају у свакодневном животу/култури савременог човека и бројни други, посебни, феномени који у себи носе критику свест савремене културе". (Веслин Илић користи термин екологија културе

У појмовном одређивању еколошке културе полазимо од схватања културе као сложеног друштвеног феномена, који обухвата материјалне и духовне вредности. Њихов циљ је одржавање, продужетак и напредак индивидуа и друштва у целини, чему треба свесно тежити. Досезање овог циља је могуће промишљеним напорима појединаца и друштва. Тако схваћена култура, на неки начин представља антитезу натури, али вековним освајањем природе од стране човека она се све активније интегрише у културу.

Ако култура доприноси разликовању друштвеног од природног, онда би еколошка култура требало да изрази супротно стање - њихово јединство. Зато је можемо одредити као део опште културе који детерминише односе човека/друштва према животној средини схваћеној као укупност природних и друштвених елемената. За њен настанак неопходне су промене у вредносним системима појединаца и друштава, квалитативне промене у друштвеној свести и формирање еколошке свести и еколошке етике у циљу хармонизације односа између друштва и природе, али и у самом друштву, што доводи до побољшања квалитета живота. Она се, очито, исказује у чину сједињавања човека са природом у контролисаном процесу размене материје с њом, који у крајњој инстанци јача креативни однос човека према свету који га окружује.

Овако схваћена еколошка култура требало би да прожима све сегменте свакодневног живота савременог човека: рад, слободно време, становање, исхрану и комуникације. Сходно томе у структури културе свакодневног живота она се исказује као еколошка култура појединца (личности), друштвених група, конкретних друштава и самог човечанства. У свим облицима исказивања подразумева поседовање знања, уверења и спремности да се делује у циљу заштите животне и радне средине, што указује да се еколошком културом изражава човеков поглед на свет и одговорно одношење - етос према природи. Еколошка култура би, имала да допринесе препороду, обнављању разрушеног реда у природној и друштвеној компоненти животне средине. Дефинисан циља подразумева, пре свега, промене у духовној култури. Формирање еколошке културе на свим нивоима захтева изградњу и постојање еколошке свести и еколошке етике, чији настанак је понајвише повезан са променама у образовању и васпитању савременог друштва.

ЛИТЕРАТУРА

1. Глазачев Н.С. *Экологическая культура и образование в меняющемся мире*, у: *Экологическая культура и образование: опыт России и Югославии*, Москва, 1998.
2. Глазачев Н.С.-Когай, Н.Е. *Экологическая культура и образование: очерки социальной экологии*, Горизонт, Москва, 1999.
3. Djordjevic, J.-Milojevic, V. *A Change in the System of Values - The essence of the Humanity Survival and Living protection*, Facta Universitatis, series Working and Living Environment protection, Vol.1, No 1, 1996..
4. Ђукановић, М. *Животна средина и одрживи развој*, Елит, Београд, 1996.
5. Ђурић, М. *Мит, наука и идеологија*, БИГЗ, Београд, 1989.
6. Илић, В. *Мит и стварање*, Просвета, Ниш, 1990.
7. Илић, В. *Культура экологии и культура туризма*, у: *Экологическая культура и образование: опыт России и Югославии*, у: *Экологическая культура и образование: опыт России и Югославии*, Москва, 1998.
8. Јанковић, М.М. *Развој еколошке мисли*, у зборнику радова *Животна средина и усклађени развој*, Удружење "Наука и друштво" Србије, Београд, 1996.
9. *Культурология - Теория и история культуры*, Центральный Институт непрерывного образования общества "Знание" России, Москва, 1996.
10. Марковић, Ж. Д. *Значај еколошког образовања за осавремењавање образовног процеса у савременој школи*, Настава и образовање, Београд, 1-2/2000.
11. Маркович, Д.Ж.-Левин, С.А. *Введение в социальную экологию*, Силламяз, 1999,
12. Марфенин Н.Н. *Экология и гуманизм (меняющиеся правила жизни)*, Зборник радова *Россия в окружающем мире*, Издательство МНЭПУ, Москва, 2000.
13. Мемедов Н.Н. *Культура, экология, образование*, Издательство РЭФИА, Москва, 1996.
14. Морен, Е. *Дух времена* (2), БИГЗ, Београд, 1979.
15. Павловић, В. *Екологија и етика*, у: *Екологија и етика*, Еко центар, Београд, 1996.
16. Пантић, Ј. Д. *Доминантне вредносне оријентације у Србији и могућности настанка цивилног друштва*, у: *Потиснуто цивилно друштво*, Вукашин Павловић (ед), ЕКО ЦЕНТАР, Београд, 1995.
17. Реймерс Ф.Н. *Экология (теории, законы, правила, принципы и гипотехы)*, Россия Молдая, 1994.
18. Сухуркува М.С. *Экологическая культура и эколого-экономическое образование*, у: *Экологическая культура и образование: опыт России и Югославии*, Москва, 1998.
19. Супек, Р. *Хуманизам*, у: *Енциклопедији политичке културе*, Савремена администрација, Београд, 1993.
20. *The New Encyclopedia Britannica*, Encyclopedia Britannica, Inc., 1974., Vol.6.
21. Fromm, E. *Man for Himself, An Inquiry into the Psychology of Ethics*, Rinehart and Winnston, New York, 1947.
22. Cunningham, W.- Saigo, B. *Environmental Science - a Global Concern*, W.C. Brown Publishers, 1990.
23. Wojciechowsky, A. J. *Cultural Pluralism and National Identity*, Cultures, Vol. IV, no. 4, 1977.

Напомена: Део овог рада преузет је из докторске дисертације *Еколошка култура и квалитет живота*, одбрањене на Филозофском факултету у Нишу.

ECOLOGY-HUMANISM-CULTURE

Summary

Accumulated problems in the "society-nature" system, as one of the characteristics of modern civilization, ask for different understanding of the place and role of a man in the world surrounding him. Accordingly, it is necessary to think of culture in a different way. Unlike traditional understanding, in the modern society, the culture is not viewed as an antithesis to nature, but as a measure and the way of fulfillment and development of essential abilities of a man, aiming at making the balance of nature - society relation. In that way, the culture is not the way of alienation from nature, but of uniting with it, by means of which a man adequately fulfills his function in the bio-sphere.

Ecological view of the world, the basis of which represents ecological knowledge, freed from biological determinism and enriched with the contents including full relation of a man towards natural and social conditions of living environment, contributes to forming of ecological culture. In contributing to surmounting consumer relation towards natural resources, ecological culture becomes the means of overcoming and alleviation of ecological crisis.

Key words: ecology, ecological culture, culture, humanis.